Róbert – Scharf József „jutalomjátéka" a tárgyaláson), miközben a per olyan alakjainak, mint például Eötvös Károly (Fodor Tamás), semmitmondó vagy pontosabban, zavaros statisztaszerep jutott. Zavarosság egyébiránt jócskán akadt még a filmben. De azt gondolom, elég, ha egyet megemlítek. Solymosi Eszter éjszakai kihantolásánál sereg ember gyűlik össze a faluból, közöttük Grószbergné is, aki a hullában tüstént felismeri a lányt, s ezen túl pedig természetesen találkozik Herskóval is, hiszen a sáfár a többi tutajossal együtt szintén ott van. Később, amikor Herskónak mindenáron fel kell ismernie az asszonyt, akitől Eszter ruháit „átvette", Grószbergnét nevezi meg, helyesebben találomra őrá mutat, majd meg a tárgyaláson közli, hogy ezt az aszonyt életében először a falutéren látta, s evvel egybehangzóan Grószbergné is elmondja, hogy ő már csak a betegeskedése miatt sem szokta elhagyni a házát, hogyan vihette volna hát épp ő az Eszter ruháit a tutajosoknak. Csupa értelmetlen ellentmondás, számomra érthetetlen, hogy Elek Judit miért keverte ilyen „slamasztikába" a szóban forgó két szereplőt. Meglehet, az egész film szempontjából nem oly jelentős zavar ez, de engem akkor is zavar, úgy érzem, jellemző tünete a mű egész gondolati és dramaturgiai hibáinak, aránytalanságának – annak, ahogyan az alkotói „ötlet" a részfonalakkal nem megvalósította, nem kifejtette, hanem „szép lassúdan" gúzsba kötötte magát.

Erdély Miklós / A VERZIÓ-RÓL

ANTAL ISTVÁN INTERJÚJA

Az Erdély Miklóssal folytatott beszélgetés a Balázs Béla Stúdió folyóiratának első számába készült. A *Verzió* betiltása miatt azonban nem jelenhetett meg ott. A Galántai György és Klaniczay Júlia szerkesztésében megjelent *Aktuális Levél 10. száma* közölte, Galántai vágóasztalról átvett standfotóival illusztrálva. Életem egyik legszebb ajándéka, hogy Erdélyi Miklós néhány nappal a halála előtt még ellenőrizte a kéziratot, és „ritmusa" örömet okozott neki. Az Ő szellemének ajánlom ezt a publikációt. / A. I.

Erdély Miklós 1981-ben *Verzió* címmel filmet készített a Balázs Béla Stúdióban a tiszaeszlári perről. A film vetítési hossza 50 perc, 16 mm-es fekete-fehér nyersanyagra forgatta. A *Verzió* a beszélgetésünkkor nyilvánosan nem volt vetíthető.

A: *Miért épp a Tiszaeszlár története érdekelt?*

E: Tautologikus kérdés. Az embert az érdekes érdekli. És az az érdekes, ami kínos. Tehát a tabutémák, a feldolgozatlanságok, a feszültséget tartalmazó és kiváltó dolgok az érdekesek, és ami érdekes, az érdekli az embert. Egyszerű.

A: *Arra gondoltam, hogy Krúdy könyvének újrakiadása idején (1975) egy bizonyos publicisztikai, zsurnalisztikai szinten divatba hozták ezt a témát.*

E: Szerintem semmiféle publicisztikai szinten nem beszéltek róla. Amikor én ezzel foglalkozni kezdtem, mégpedig a Krúdy könyv első megjelenésének idején, meglehetősen váratlanul csapódott be egy ismeretlen közegbe ez a kérdéskör, mert erről körülbelül harminc-negyven éve nem nagyon hangzott el semmi. Talán egy-két kisebb könyv, brosúra. Az is bizonyítja, hogy ez tabu téma volt, hogy a Hitközség tiltakozott a nyilvános tárgyalása ellen. Én sem sokat tudtam róla.

A: *Milyen források alapján dolgoztál?*

E: Krúdy könyve a magyar közéletbe egy új aspektust hozott be azzal, hogy nyersebben tárgyalta a zsidóság magyarországi létét. A nyersesége folytán tartottam alkalmasnak arra, hogy felkavarja a sok üledéket, ami azóta erre a témára rakódott.

A magyarországi antiszemitizmusnak az újkeletű változatát az ötvenes évek alakították ki. Annak viszont egyáltalán nem voltak az összes konzekvenciái publicisztikailag feltárva. Tehát ha én ennek a mélyebb rétegébe nyúlok, az feltétlenül ezt is magával sodorja, ezt is felkavarja. Csak az tud újra és pontosabban elrendeződni, amit felkavartak. Viszont a kultúrpolitikai meg a hitközségi szerveink nem szeretik a dolgokat felkavarni. Az ember él, megy, jön, mozog és rengeteg minden éri, rengeteg mindent hall, és amikor ennek nem látja a kulturális életben a nyomait – egy ilyen hatalmas feszültségnek –, akkor tudja, hogy a kulturális életünk ebből a szempontból hamis, illetve nem érzékeny, vagy az érzékenysége lefojtott.

Az egész kérdéskör kulturális értelemben tudat alá volt szorítva. Egyrészt az antiszemitizmusnak az ős- vagy mondjuk ártatlanabb formája, ami ebben a tiszaeszlári perben megnyilvánult, másrészt a zsidók opportunizmusa vagy asszimiláns magatartása, ami Scharf Móric személyében öltött testet. Figurájának későbbi változatait rengeteg

formában láthattuk. Tehát, ha valaki nem a saját adottságain belül akar érvényesülni, hanem azok ellenére: mindig jellemroncsolódáshoz vezet. Egy tisztázatlan réteget akartam megbolygatni és a felszínre hozni, mert a Bibliában van egy mondás, hogy ami a sötétségből a napvilágra kerül, az többé már nem sötétség, hanem világosság. Tehát valamit megismerni, az a megismerés tisztázó folyamatával azonos. Pontosan ennyiben tekintem ezt kísérleti filmnek, mert az egész film tele van pszichikai kihívásokkal. A filmben szünet nélkül ingerkedés folyik, a felszínrehozás, a dolgok bevallása érdekében.

A: *Bejött-e ez a provokáció? Vannak-e már ellenőrizhető tapasztalataid?*

E: Persze hogy vannak... Az első ugye mindjárt az volt, hogy betiltották a filmet. Tehát „bejött". Már forgatás közben volt egy leállítás, aztán elkobzás. Szóval a világ érzékenyen reagált, de nem túl elmélyülten, hanem első indulatának engedve utat.

A: *A film vágásakor euforikusan beszéltél Eötvös Károly könyvéről.*

E: Ma elképzelhetetlen egy Eötvös Károly. Ma nem tudok neked mondani egy ennyire felvilágosult szellemet. Nincs olyan nem zsidó barátom, aki őt megközelítené. Nem mintha antiszemiták lennének, de a probléma elgyötörtsége sokkal mélyebb bennük, mintsem egyértelműen és ennyire jó lelkiismerettel védeni tudnák egy ilyen esetben a zsidóság érdekeit, mint Eötvös tette. Nemrég olvastam azt a brosúrát, amit Eötvös József írt (Eötvös József: *A zsidók emancipációja* A. s.). Azon is elképedtem. A tiszta szívű, jó lelkiismeretű érvelésen, amit most senkitől sem kapunk.

A: *Egy ennyire agyonbonyolított helyzetben mi lehet a feladata egy filmnek?*

E: Bármennyire nagy a bog, az már eleve felszabadító, megnyugtató, kiegyenlítő és humanizáló, ha megmutatjuk, hogy ez a bog szálakból áll. Tehát, ha a szálakat megpróbáljuk külön felmutatni, feltérképezni, ha nem tudjuk is kifejteni, de legalább kilazítani. És magának a filmkészítésnek a katartikus állapotát igyekeztem állandóan felszínen tartani. A szereplők zsidók, nem zsidók vegyesen játszottak. Főleg nem zsidó barátaim alakították a zsidókat, még Scharf Móric sem egészen zsidó.

A szimpátiáknak és az érzelmi áthatásoknak a bonyolult jelenlétét is éreztetni akartam, amit a végén, az inzertben himnikussá emeltem.

A: *A Hitközségtől látta valaki a filmet?*

E: A hitközségi tiltást feloldották. Aztán a film beleesett egy másik, ennél sokkal mélyebb kútba, ami miatt most is zárolt. Rajk László személye miatt, aki a csendbiztost játszva, bevallott asszociációs lehetőségekkel a koncepciós perekre. Ez olyan... túszmetodika: nem tudjuk elkapni azt, akire vadászunk, akkor abból a faluból kell kivégezni tízet. *Másokat.* Úgy gondolom, ez is egy idő múlva fel fog oldódni.

A: *Hogyan alakultak ki benned a film képei?*

E: Megcsináltam az *Álommásolatokat,* és annak a második részében volt egy kilassított rész: egy szakállas fiú sunyin megvakarja a szakállát. Többször ki van merevítve. A fekete szakáll és a zsidóság... Megjelenik a titokzatos, gonosz zsidóságnak az archetipikus képe, bár aki ott vakaródzik, nem zsidó. Rájöttem, hogy ennek képi ereje van, atmoszférája... Speciális esztétikuma. És csak ez után került a kezembe – mondhatni véletlenül – a Solymosi Eszter-könyv és benne ezek a gyönyörű képek. Krúdy ezt az esztétikumot a végsőkig kihasználja és látomásossá teszi. Rögtön éreztem, hogy ennek a kis, vakaródzó motívumnak a birtokában kezemben van a lehetősége annak, hogy ezt látomássá; filmképpé tegyem. Függetlenül minden politikai, vallási, indulati tényezőtől, tisztán – mondhatnám, cinikus – esztétikai szinten.

Abból indultam ki, hogy ezeknek a fekete szakállas embereknek és a szűzi fehérségnek az archetipikus képét ki kell vetíteni, hogy ne nyomja a lelket, a szívet. Nagyon nehéz volt megtalálnom Solymosi Esztert. Azon múlt az egész, hogy a Solymosi Eszternek legyen kisugárzása. Ennek a tisztaságnak, ennek a vászontisztaságnak... Tehát a fekete-fehér filmnek az összes kelléke ott legyen. Megszemélyesítve. Legyen a fekete-fehér filmnek a feketéje a zsidó, és a fehér egy ilyen vászoncseléd fehérség...

A megtörtént és a meg nem történt közötti feszültséget akartam ábrázolni ebben a filmben. Ha valakinek tanúvallomást kell tennie olyanról, ami nem történt meg. Amit nem látott. Olyanra kell emlékeznie, ami vele nem fordult elő. Akkor mi történik? Igyekszik elképzelni. A képzeletében egy idő múlva... és ezért folyik a sulykolás, nem a szövegért, hanem egy elképzelt dolognak a sajátjává tételéért. És jelzem, hogy milyen érdekek segítik Scharf Móricban azt, hogy ezt a látomást úgy tekintse, mint egy valóban megtörtént dolognak az emlékét. Az, hogy az apja és egyáltalán a felnőttek mindenféle szexuális dolgokat művelnek; és egy kisfiú ebből mindig ki van zárva... Mindenki emlékszik a pubertáskornak erre a nagy gyötrelmére. Van egy villanás, amikor az apja a Solymosi Eszter szoknyája alá nyúl, ő meg rohan benézni a kulcslukon. Viszont, ha a fantáziát ennyire a realitás szintjére emelik, amint az egy ilyen pernél... mert amit ő mond, az hirtelen realitássá válik, eszerint fognak ítélni... Tehát a saját fantáziáját egy idő múlva elfogadja mint valóságot. Ekkor viszont már azt képzel, amit akar. Azt is képzelheti, hogy Solymosi Eszterrel lefeküdt, hogy az hirtelen engedékeny volt. Lehet, hogy megtörtént, lehet, hogy ez mind csak fantázia, de itt már mindegy. Ez nem

egy jogi-oknyomozó film. Ha ilyen szintre emelkedik az elképzelt dolog, akkor már az önmagának tetsző fantáziaképeket is veheti valóságnak, és ezzel azok valósággá is válnak. Nem különböztetem meg ebben a filmben, hogy mit képzel valaki, és hogy mi történik.

A: *A hulla gyönyörű úsztatása?*

E: Ez is egy alapkép... Amikor elhatároztam, hogy a filmet megcsinálom, ez a kép rögtön megjelent. A Tisza Magyarországon vad, bánatos, kissé elhanyagolt folyó; a magyar néplélek kifejező metaforája. A Tisza szabályozásának problémája úgy is megközelíthető, mint a felettes én szabályozó szerepe. Amennyire szabályozatlan, annyira szabályozatlan a magyar néplélek is. És egy kicsit Kelet-Európa. Persze társadalmi értelemben. Ebben jelenik meg a hulla, amit ennek a víznek a szeszélyessége, indulatossága, levegőssége – ugyanis nagyon levegős és nagyon-nagyon kopár és keserű is ez a vidék – sodor. Erre én rárakom a zsidó jajgatást. Két keserűséget préselek egymás mellé. Olyan erősen, hogy tulajdonképpen eggyé válnak. A kelet-európai népek indulata és a zsidók fájdalmas panaszkodása komplementer viszonyba kerül egymással. Az volt a nagy ambícióm, hogy ez *egy színné* váljon. Hogy a magyar Tisza felett szóljon a kaddis ima.

Végighallgattam az összes ilyen jellegű zsidó dallamot, és ez felelt meg a legjobban. Később tudtam meg, hogy a kaddis a halottakért való ima. A gyilkos indulatokért és ezek áldozataiért szól a kaddis. Az a fontos, hogy ez speciálisan magyar térben hangozzon el.

Sokáig kellett keresni a megfelelő tiszai helyszínt. Persze itt a folyó időfunkciót is hordoz. A folyó évezredek óta mindig az idő metaforája volt. „Sok víz folyt le a Dunán". *De a Tiszán is.* Azonkívül a zsidók Dunába lövése is a háttérben úszik, mert utána „bevágom" a zsinagógába azt a rengeteg cementzsákot. Az a végső kép utalás: *ez egy tömegsír.* Ahogy a cementzsákok a zsinagógában feltűnnek, az tömegsír-asszociációt keltett bennem, és reméltem, hogy másban is.

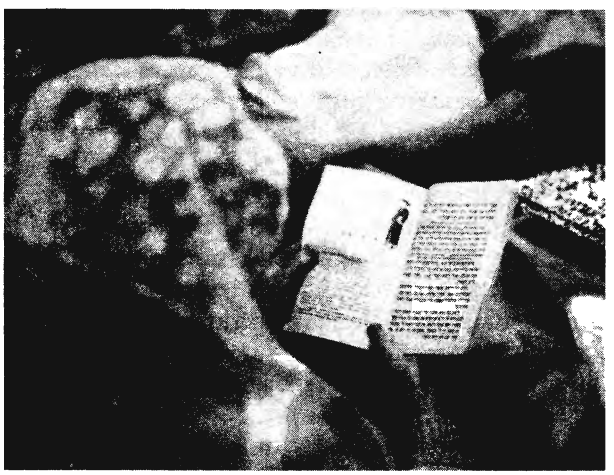

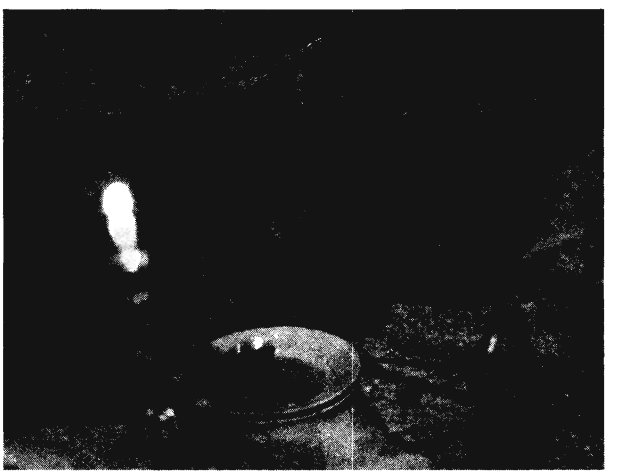

OLVASÓINKNAK BOLDOG PESZAHI ÜNNEPEKET KÍVÁNUNK

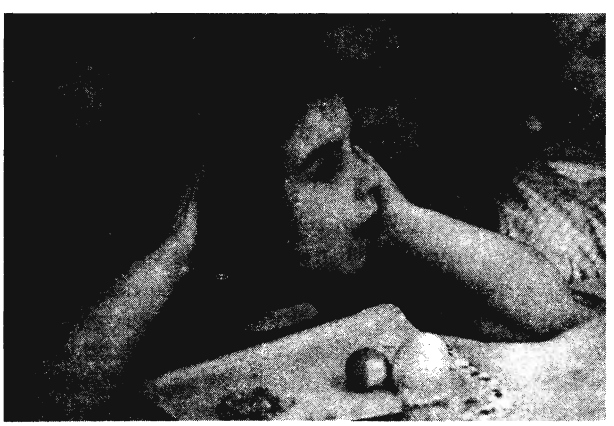

KŐBÁNYAI JÁNOS FELVÉTELEI